

DİNLERDE KURBAN İBADETİ

Yazar
Ali Rafet ÖZKAN

© Copyright 2021

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-625-7496-77-3

Kitap Adı

Dinlerde Kurban İbadeti

Yazar

Ali Rafet ÖZKAN

ORCID iD: 0000-0002-7710-5471

Yayın Koordinatörü

Yasin DİLMEN

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

47518

Baskı ve Cilt

Vadi Matbaacılık

Bisac Code

REL077000

DOI

10.37609/akya.707

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

Kurban ibadeti, dinler tarihi için ayrıcalıklı bir inceleme konusudur. Çünkü dünya tarihindeki bütün toplumlarda kurban olgusu hep var olagelmıştır. Kurbanın tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir ve bütün insanlığın uzak kalamadığı bir ibadet formudur. O, tarih boyunca hep homo religiosusun (dindar insanın) ilahına yaklaşma, onu yüceltme, ona yakarma ve medet umma aracı olmuştur. Bir başka ifadeyle kurban, insanı, ilahı nezdinde ayrıcalıklı konuma getiren bir ritüel olmuştur. Bunun dışında büyüsel eylem aracı olarak da kullanıldığı olmuştur.

Kelime ve kavramlar, farklı kültürlerin mecrasında akarken, anlam yitimi, anlam daralması, anlam kötüleşmesi ve anlam çeşitlenmesine uğruyorlar. Dolayısıyla bir fenomeni karşılayan bir kavram da farklı kültürlerde farklı görünümlere bürünüyor ve farklı tezahürler sergiliyor.

Esasta bir dinî fenomen olan kurban kavramı da tarihin seyrinde farklı anlamlar ve görünümler kazanmıştır. Her toplumda başka bir biçime, başka bir amelî görünüme girmiştir. İnsanüstü bir varlığın hoşnutluğunu kazanmak için, insanın kutsadığı bir şeyleri o varlığa sunma şeklinde bir dinî amel görünümündeki kurban, esasta her toplumda sahih bir mana ve niyet taşımaktadır. Fakat yönü, sunulduğu kutsal varlık ise zaman zaman değişmektedir.

Bu fenomenin çeşitli kültürlerde, çeşitli dinlerde kazandığı görünümler her ne kadar farklı ise de; niyetinin insan ötesi bir güce yaklaşmak ve onun rızasını kazanmak olan kurban ibadeti, bu niyet ekseninde, bütün zaman, din ve kültürlerde aynılaşmaktadır.

Hülasa kurban, her kültür, din ve toplumda insanüstü bir güce yaklaşmak ve onunla sağlıklı bir iletişim kurmak gibi anlama matuftur. İlk insanın peygamber olduğu gerçeği ekseninde düşünülürse, ilk insanın ve ilk toplumun kurbanı, ilahî eksenslidir kanaatine varılabilir. Sonra bu kurban farklı kültürler ve toplumlarda farklılıklar göstermiş, dinî niteliğini ve sahih şeklini kaybetmiş olduğu düşünülebilir.

İslam dini, kelime ve kavramları asıl ve gerçek anlamlarına kavuşturduğu gibi, bozulmuş kültürleri de ıslah edip, onlara en mükemmel insanî görünümler kazandırmıştır.

Bu eserde Kurban fenomen ve ibadetinin çeşitli kültürlerdeki değişme ve biçimden biçime girme macerasını bulacaksınız. Kurbanda sadece şekillerin,

kurban edilen şeylerin değiştiğini, fakat niyetlerin çoğu zaman değişmediğini göreceksiniz. İslam'la en son şeklini almış kurban ibadeti ile diğer zaman ve kültürlerdeki, dinlerdeki kurban kültürü arasında faydalı mukayeseler yapacaksınız ve kurban etme, kurban sunma içgüdüsünün evrensel olduğunu, insan fitratının bir gereği olduğunu anlayacaksınız.

"Dinlerde Kurban Kültü" adıyla Akçağ yayınevinde 2003 yılında basılan bu eserimizin son hali ve yeni ismiyle vücuda gelmesi sırasında bana yardım ve katkıları dokunun bütün dost ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Akademik camiadan gelen yoğun ilgi, öneri ve katkılar doğrultusunda genişletilmiş bu eseri yeni bir isimle ilim camiasına sunmaya karar verdik. Bu eserimizi yayınlayan Akademisyen Kitabevine ilmi araştırmalara katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

Kastamonu / Ocak 2021

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
A. KURBAN İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	1
a. Kurbanın Tanımı	1
b. Kült	5
c. Ritüel	5
d. Fenomen.....	6
B. KURBAN'IN İŞLEVİ VE ÖNEMİ.....	6
 1. BÖLÜM	
DİNLERDE KURBANIN TARİHİ SEYRİ	11
A. TARİHİ BAĞLAM	11
B. KURBANIN KÖKENİNE DAİR TEORİLER	13
a. Edward Bürrnette Tylor	14
b. Herbert Spencer.....	15
c. W. Robertson Smith	15
d. F. B. Jevons.....	16
e. Salomon Reinach.....	17
f. L. Marillier	17
g. Henri Hubert ve Marcel Mauss	18
h. E. Durkheim	19
ı. E. Westermarck.....	20
i. J. G. Frazer.....	20
j. Sigmund Freud	21
k. Claude Lévi-Strauss.....	22
l. Alfred Loisy.....	22
m. P. Wilhelm Schmidt	23
n. Mircea Eliade.....	24
o. Fenomenolojik Yorumlar	25
 2. BÖLÜM	
DİNLERDE KURBAN ÇEŞİTLERİ	27
A. KANLI KURBANLAR.....	29
a. İnsan Kurbanı.....	30
b. Hayvan Kurbanı.....	39
c. Komünyon Kurbanı.....	47
d. Cenaze Kurbanı	48

B. KANSIZ KURBANLAR.....	52
a. Bedel Kurbanı	53
b. Mahsul veya Gıda Kurbanı.....	56

3. BÖLÜM

İLAHÎ DİNLERDE KURBAN..... 65

A. YAHUDİLİKTE KURBAN	65
a. Yahudilikte Kanlı Kurbanlar	67
a.a. İnsan Kurbanı.....	67
a.b. Hayvan Kurbanı.....	70
b. Kansız Kurbanlar	77
B. HİRİSTİYANLIK'TA KURBAN	80
a. Hıristiyanlıkta Kanlı Kurbanlar	81
b. Hıristiyanlıkta Kansız Kurbanlar	85
C. İSLÂM'DA KURBAN	92
a. Hac İçin Kesilen Şükür ve Tatavvu' Kurbanları.....	100
b. Adak (Nezir) Kurbanı.....	104
c. Akîka Kurbanı.....	107

SONUÇ

KAYNAKLAR..... 112

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c	: Cilt
CHAD	: Catholisme Hier Aujourd'hui Dermain
Çev.	: Çeviren
DA	: Dini Araştırmalar
EHQ	: Encyclopaedia of The Holy Qur'an
EJ	: Encyclopaedia Judaica
ERE	: Encyclopedia of Religion and Ethics
H. No.	: Hadis no
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
M.Ö.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan sonra
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
NCE	: New Catholic Encyclopedia
Nşr	: Neşreden
Ra	: Radiyallahu anh
S	: Sayı
s	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi vesellem
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
thk	: Tahkik
tsz	: Tarihsiz
vb	: Ve benzeri

dinde veya dinlerin bazı hükümlerinde değişim kaçınılmazdır. Dolayısıyla bir dinde kurban olarak sunulan bir eşya, başka bir dinde kurban özelliği taşımaya bilir. İslam'dan önceki dinlerde meşru olan kurban çeşitlerinin tekâmülünün olmasını da mümkündür. Ancak İlahî dinlerde insan kurbanlarının hiçbir zaman geçerli olmadığını düşündüğümüzü de ifade etmeliyiz. Çünkü dinin emirlerde her ne kadar insanın, emrin yerine getirilmesi konusunda sorumluluğu olsa da Allah'ın buna asla müsaade etmediği görülmektedir. Bizce bu, bir sınama ve imtihan sırrıdır. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i Allah'a "en sevdiğim şeyi sana kurban edeceğim" sözü üzerine kurban etmek isteği örneğinde görülmektedir. Hz. İbrahim'in sözünde durması ve kendi için en sevdiği fani varlık olan oğlunu kurban etmeye teşebbüs etmesi ve bu konudaki kararlılığını göstermesi Allah tarafından yeterli görülmüştür.

Buradan şu neticeye varmak mümkündür: Kul, emri yerine getirme adına en sevdiği varlığı Allah'a kurban etme erdemini gösterse bile, ilahî irade buna müsaade etmemektedir. Yani Allah, insanın, kendisi için öldürülmesi söz konusu olduğunda kendi adına bunu kabul etmemektedir. Çünkü insan hayatı ve gayesi Allah katında çok değerli ve kıymetlidir. Ayrıca bütün ilahi dinlere göre de insan, Allah'ın en şerefli varlığı olduğu gibi, hayatı ve maksadı da çok yücedir. Bu sebeple insanın yaşaması lazımdır. Bütün ilahî dinlerde bu olguyu görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Abdub, Şeyh Muhammed – Rıza, Reşid, *Tefsiru'l-Menâr*, I-XII, Dârul-Menâr, Mısır 1373/1954.
- Adam, Baki, "Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslama Bakışı", *AÜİFD*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, (XXXVII / s. 333-358)
- , *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat (Mahiyeti, Tahrifi ve Yahudi Hayatındaki Yeri)*, Seba Yayınları, Ankara 1997.
- Adewale, S. A., "Afrika'nın Geleneksel Dininde Kurban", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Ahmet Güç, Sayı 7, Cilt 7, (s. 587-600).
- Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, çev. Hamide Koyukan-Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998.
- Ashyüce, Erdoğan, *Adım Adım Türk Yurtları*, 2. Baskı, Yesevî Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Atar, Fahrettin, "Akika", *DİA*, II, (s. 263-264).
- Atay, Hüseyin, "Kurban Bayramı ve Felsefesi", *AÜİFD*, XVII, (s. 277-284).
- Ateş, Ali Osman, "Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, editör Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, " c. II, (s. 199-307).
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul 1997.
- , *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990.
- Auf einen Blick 77 Fragen an die Gemeinschaft der Siebenten-Tags-Adventisten*, herausgeben von der Gemeinschaft der Siebenten-Tags-Adventisten, 3. Auflage, Union Verlag, Berlin 1988.
- Aydemir, Abdullah, "Kurban ve Akika", *Diyanet Dergisi*, C. 11, Sayı 1, Ocak-Şubat 1972, (s. 51-56).
- Aydın, Ali Arslan, *Ramazan Orucu ve Kurban (Hikmetleri ve Fıkhi Hükümleri)*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1990.

- , "Kurban'ın Dini Hükümleri ve Hikmetleri", *Diyanet Dergisi*, Cilt 14, Sayı 6, Kasım-Aralık 1995, (s. 325-341) .
- Bekki, Selahattin, "Türk Mitolojisi'ndeki Kurban", *Akademik Araştırmalar*, Yıl 1, sayı 3, Kış 1996, (s. 16-27).
- Bektemir, Murzubraimov, *Öz Saltıbz Önügügo Öbölgö*, Oş 1999.
- Bending, Detlef, "Wie Kann das Abendmahl für uns zum Erlebnis Werden?", *Adventecho*, Nr. 4, April 1994, (s. 3).
- Berthier, Laurence, "Mevsimel Bayram ve Törenler", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, II, (s. 748-754).
- Bıyık, Mustafa, *Küresel Bir Din Projesi Olarak Moonculuk Tek Din, Tek Dil ve Tek Millet Olma Projesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Bianchi, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, Çev. Mustafa Ünal, Geçit Yayınları, Kayseri 1999.
- Biardeau, Madeleine, "Kamadhenu. Mitik inek, mutluluğun sembolü", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 535).
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1990.
- , *Kurban Mahiyeti, Vücûbu, Hikmet-i Teşriyyesi*, 2. Baskı, Güven Matbaası, Ankara 1956.
- Bolay, S. Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. Baskı, Akçağ, Ankara 1987.
- Borengaesser, N. M., "Menschenopfer", *Lexikon der Religionen Phaenomene-Geschichte-Ideen*, herausgeben von Hans Wandenfels, Verlag Herder, 2. Auflage, Freiburg im Breisgau 1987.
- Böttcher, Manfred, *Ein Grundriss der Dogmatik*, dritter Lehrbrief, Fernkurs für Diener am Wert, I-III, Theologisches Seminar Friedensau 1985.
- Brundage, B., *The Fifth Sun: Aztec Gods, Aztec World*, Austin 1979.
- Buda, Hilmi Ömer, *Kurban ve Tufan Üzerine makaleler*, Haz. Bekir zakir Çoban, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Campell, Joseph, *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Ceram, C. W., *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Türkçesi Esat Mermi Erendor, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.
- Charachidze, Georges, "Gürcistan", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 363-370)
- , "Ermenistan. Dinler ve Mitler", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 221-224).
- Challaye, Felicien, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul tsz.
- Cilacı, Osman, "Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlâhi Dinlerde Kurban", *Diyanet Dergisi*, Cilt 18, Sayı 6, Kasım-Aralık 1979, (s. 360-371).
- , "Dinler Tarihi Açısından bir Araştırma: İlâhi Dinlerde Kurban", *Diyanet Dergisi*, Cilt 18, Sayı 5, Eylül-Ekim 1979, (s. 270-291).
- , *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınları, İstanbul 2001.
- Clastres, Pierre, "Andlar", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 34-39)
- Closs, A., "Sacrifice, I (HUMAN)", *New Catholic Encyclopedia (NCE)*, (XII / s. 831-832)
- Çelebi, Ahmet, *Mukâyeseli Dinler Açısından Yahudilik*, Çeviren A. M. Büyükcınar- Ö. F. Harman, İstanbul 1978.
- D., Y., "(Sacrifice) In The Kabbalah", *EJ*, Vol. XIV, (s. 615-616).
- Danglures, Bernard Saladin, "Eskimolar", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 240-247).
- Dare, Paul, *Hintlilerde Ak ve Kara Büyü*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1990.
- Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İkinci Basım, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Davids, C. A. F. Rhys, "Sacrifice" (Budist)", *Encyclopaedia of Religion and Ethics (ERE)*, edited by James Hastings, T&T Clark, Edinburgh 1981, (s. 7-8).
- De Vaux, Ronald, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, Darton Longman and Todd, London 1976.

- Derleme Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.
- Detienne, Marcel, "Adonis ve Adonia Bayramları", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s.23-27).
- Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler Kut, Küç, Ülüğ*, Genişletilmiş 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Douglas, Allen, "Din fenomenolojisi" çev. Mehmet Katar, AÜİFD, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1996, c. XXXV, (s.437-465).
- Dournes, Jacques, "Yang", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, II, (s. 1138- 1141).
- Dubrovsky, Dmitry, "Cuci Ulusu'nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi", *Türkler*, edisyon Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, III, (s. 80-87).
- Duden, *Fremdwörterbuch*, 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage, bearbeitet von Wolfgang, Müller unter Rudolf Köster und Marion Trunk, Ban 5, Manheim 1982.
- Durkheim, Emile, *The Elementary Forms of the Religious Life. A Study in Religious Sociology*, Translation Joseph Ward Swain, Phototype Limited, London 1926.
- Duval, Paul Marie , "Apollon" , *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 48-52)
- , "Keltler(kıtah)", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 560-561)
- , "Keltler", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 553- 559).
- Duverger, M., "Orphisme", *Encyclopedia Universalis*, Encyclopedia Universalis France S. A., Paris 1968, XII, (s. 252-253).
- Eberhard, W., *Çinin Şimal Komşuları*, Ter. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- Ebu Davud, Süleyman İbnü'l Eşas İbn-u Amr İbn-i Amir Es-Sicistânî, *Süne-ü Ebî Dâvud*, c. I-V, Hıms-Suriye 1969.
- Ebü Hayyan, Esiruddîn Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî el-Gırnatî, *El-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, nşr. Abdullâh M. Sâlih Râşid, Riyad tsz.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buharî*, El-Mektebetü'l-İslâmiye, İstanbul Tsz.
- el-Ezrakî, Ebü'l-Velidd Muhammed, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, ter. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul 1974.
- Eliade, M. – Couliano, Ioan P., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1977.
- Sinanoglu, Nüzhet Haşim, *Grek ve Romen Mitolojisi*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1999.
- *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- *Das Heilige und Profane Vom Wesen des Religiösen*, Suhrkamp Taschenbuch, Frankfurt am Main 1990.
- , *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- , *Geschichte der Religiösen Ideen*, aus dem Französischen übersetzt von Adelheid Müller-Lissner, 2. Auflage, Verlag herder, Freiburg im Breisgau 1979.
- Ellinger, Pierre , "Artemis" , *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I , (s. 65-69).
- Ensari, M. Rıza, "Zıbh", *Dâiretu'l- mârif-i Teşeyyu'*, Tahran 1379, VIII, (s. 11-12).
- Erbaş, Ali, *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, Nün Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, ASAM, Ankara 2000.
- Erginer, Gürbüz, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- Eröz, Mehmet, "Türk Boylarında Kansıız Kurban Geleneği", *Türk Kültürü*, XVIII. Yıl, 211-214. sayı, Mayıs-Ağustos 1980, (s. 17-22).
- Er-Râzî, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l- Gayb*, Tercüme Suat Yıldırım - Lütfullah Cebeci – Sadık Kılıç - C. Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Eş-Şerhistânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, nşr. Muhammed Seyyid Kilânî, Darü Sa'b, Beyrut 1406/1986.

- Et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1431/2001.
- Ez-Zahidî, M. Murtazâ, *Tâcü'l-'Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus: Şerhu'l-Kâmus*, I-X, Kahire 1306-1307.
- Feyizli, Tahsin, *İslâmîda ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993.
- Freud, S., *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes, Remzi Kitabevi, İstanbul 19971.
- Gaster, M. "Sacrifice"(Yewish)", *Encyclopedia of Religion and Ethics* , Edited by; James Hastings, T&T Clark, Edinburgh, 1981, XI, (s.25-29).
- Goldziher, Ignaz, *Gezammelte Schriften*, herausgegeben von Joseph Desomogyi, Georg Olms verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1969.
- Griffith, Ralph T. H., *The Hymns of the Rigveda*, Bd. IV, Benares 1892.
- Gusdorf, G., "Le Sacrifice", *Encyclopédie Française*, dirigé par Paul Rivet, Paris 1936, VII / 7-18-2. (7-18-2, 7-18-3) (*Philosophie-Religion*, Paris 1957, 13 à17 (s. 19-34).
- Güç, Ahmet, *Satanizm Şeytana Tapınmanın Yeni Adı*, Alfa, İstanbul 1999.
- Günay, Ünver – Güngör, Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ocak Yayınları, İstanbul 1997.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.
- Güngör, Harun – Argunşah, Mustafa, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Hamidullah, Muhammed, "el-İlaf ve İslâmdan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri, *AÜİFD*, Ankara 1961, c. IX, (s. 213-222).
- Hançerlioğlu, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, İstanbul 1975.
- Handbuch Religiöse Gemeinschaften: Freikirchen, Sondergemeinschaften, Sekten, Weltanschauungen Missionierende Religionen des Ostens, Neureligionen Psycho-Organisationen*, herausgegeben von Horst Reller- Manfred Kiessig- helmut Tschoerner, 4. völlig überarbeitete und erweiterte Auflage, Gütersloher Verlaghaus, Gütersloh 1978.
- Hastings, J., *Dictionary of the Bible*, T&T Clark, Edinburg, 1902, IV, s. 331.
- Heiler, Friedrich, *Die religionen der Menschheit*, Neu herausgegeben von Kurt Goldammer, Philipp Reclam, 4. durchgesehene Auflage, Stuttgart 1982.
- Hooke, S. H., *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları*, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 1993.
- Hubert, Henri – Mauss, Marcel, *Sacrifice:Its Nature and Function*. Translated by: W. D. Halls, Printed in USA, Chicago 1981.
- İbn Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut 1385/1965.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- İbn Kesîr, *el Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XIV, Beyrut 1971.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sunenu İbn Mace*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbnu Kadâme, *el-Muğnî*, Dârü'l Fikr, Beyrut 1984, XI/95.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdürrahmân b. Ali b. Muhammed el-Kureyşî el- Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmü't-Tesir*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1384/1964.
- İbnü'l-Kelbî, *Kitabu'l-Esnam*, nşr. Ahmed Zeki Paşa, R. K. Rosenberger'in Alm. Çev. Den Türkçeye çev. Beyza Düşüngen, AÜİF. Yayınları, Ankara 1969.
- James, E.O, "Sacrifice (Introductory and Primitive)", *ERE*, XI / 1.
- James, E. O., "Sacrifice (Introductory and Primitive)", *Encyclopedia of Religion and Ethics (ERE)*, edited by James Hastings, T&T Clark, Edinburgh 1981. (IX / s. 1-7)
- Jeremias, J., *Die Abendmahlsworte Jesu*, Göttingen 1960.
- Kahn-lyotard, Laurence, "Hermes", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 401-406).
- Kaltenmark, Maxiem , "Çin ve Çevresi Mitler ve Efsaneler", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 141-143).
- , "Demonlar", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 158-161).

- Kapar, M. Ali, "Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saade'te İslâm*, Editör Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, II, (s. 311- 378).
- Keleş, Ekrem, "Kurbanın Hükümü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme", *Diyanet Dergisi*, Temmuz-Ağustos 1990, cilt 26, sayı 3, (s. 69-78).
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1991.
- Knecht, P., "Traditionelle Religionen/Naturvölker (III Asien)", *Lexikon der Religionen Phaenomen-Geschichte-Ideen*, herausgeben von Hans Waldenfels, Verlag Herder, 2. Auflage, Freiburg im Breisgau 1987.
- Knott, Kim, *Hinduizmin ABC'si*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2000.
- Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 1999.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'an*, I-XX, 3. Bası, Kahire 1387.
- Lasebikan, G. L., "Eski Ahid'de Kurban", Çeviren Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, Cilt 7, 1998, (s. 576-586).
- Le och mac, Tu Chuong, "Kökenler ve İlk Çağlar. Vietnam Mitolojisinin Büyük Yapıları", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, II, (s. 625-630).
- Léon-Dufour, Xavier, *Abendmahl und Abschiedsrede im Neuen Testament*, übersetz von Hanns-Werner Eichelberg, Stuttgart 1983.
- Lévi-Strauss, Claude, *Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- Luther, Martin, *Freiheit und Lebensgestaltung Ausgewählte Texte (1493)*, Kleine Vandenhoeck-Reihe 1983.
- M.A.E.F.D (Mission archeologique et ethnologique Française au Mexique) "Kozmik Düzensizlik. Orta Amerika geleneklerinde hastalık, ölüm, büyü", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I ,(s. 570-572).
- , "Dünya Orta Amerika", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I , (s. 190-193).
- Malik b. Enes, Muvatta, I-II, İstanbul 1992.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hubeyb, *en-Nüket ve'l- 'Uyûn*, I-VI, nşr. Seyyid Abdulkmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut 1412/1992.
- Mcguire, M. R. P., "Sacrifice", *New Catholic Encyclopedia*, Washinton D.C., 1996, (XII / s. 831).
- Mckenzie, John, "Sacrifice", *Dictionary of Bible*, Geoffrey Chapman, London 1965.
- Mettra, Claude, "Mit ve İhtiyacı", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, (II, 786-790)
- Moreau, Jean Luc, "Fin-Uğorlar", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 286-284)
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac el-Kuşeyrî, *Sahihu-Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Bâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiye, İstanbul tsz.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen (el-Müctebâ)*, I-VIII, nşr. Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır tsz.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şerafüddin, *el-Mecmu'*, Matba'atü't Tadâmün'l Ehavî, Mısır ts., 8/386.
- Oymak, İskenden, "Gökçeada Hristiyanlarında Kurban Geleneği", *Dini Araştırmalar*, Cilt:4, Sayı :12, Ocak-Nisan 2002, (s. 169-180)
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Ömer, Hilmi, "Samî Dinlerde Kurbanın mahiyeti ve faaliyetleri Mukaddes vergi ve Öşürler", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 11, Nisan 1929, (s. -81-102).
- Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul 1971.
- , *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s.148-149
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.
- Özkan, Ali Rafet, *Eski Araplarda Putperestlik, Doğuşu ve Ortaya Çıkış Sebepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.
- , "P. Wilhelm Schmidt (1868-1954) Üzerine Biyografik Bir Deneme", *Dini Araştırmalar*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 1998, (s.106-116)

- , *Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi*, Alperen Yayınları, Ankara 2002.
- Özel, Ahmet, "Adak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988, I, (s. 337-340).
- Pallottino, Massimo, "Ver Sacrum. İtalyanlara ait "Kutsal İlkbahar" ritü", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, II, s. (1125-1127).
- Pedersen, J., "Nadhr (Vow)", *Encyclopaedia of Holy Qur'an (EHQ)*, Vol III, (Edit. N. K. Singh- A. R. Agwan), Delhi 2000, (pp. 363-367).
- Pedersen, Johs., "Nezir", *İslam Ansiklopedisi*, M. E. B. Yayınları, IX, (s. 239-241).
- Perlas, Christian – Lombard, Denyse, "Geçiş Ritleri", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 312-315)
- R., An., "Sacrifice", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. XIV, (s. 599-608).
- Radhakrishnan, S. – Lienhard, S., *Die Bhagavadgita*, Baden Baden 1958, s. 285-287.
- Ringers, H., *Sacrifice in the Bible*, Lutterworth Press, London 1963.
- Ries, J., "Sacrifice", *Catholicisme Hier Aujourd'hui Dermain (CHAD)*, G. Mathon – G.H. Baurdry, Letouzey et Ané, Éteurs, Paris 1993, XIII, (s. 363-375).
- Ro., A., " (Sacrifice) Second Temle Period", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. XIV, (s. 607-615)
- Roux, Cean-Paul, " Efendi-Ruhlar", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 209).
- Roux, Jean-Paul, "Cenaze Adetleri. Türklerin ve Moğolların Gelenekleri", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s.131- 132).
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994.
- Sabourin, Léopold S.J., "Sacrifice" *Dictionaire De La Bible*, L. Pirot-A. Robert, Letouzey& Ané, Paris 1985, (s. 1483-1546).
- Sabunî, Muhammed Ali, *Ahkâm Tefsiri*, Çev. Mazhar Taşkesenlioğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul Tsz.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Genişletilmiş 4. Baskı, Isparta 2002.
- Sarwar, Ghulam, " Sacrifice – The Making of a Muslim", *Hamdard Islamicus*, vol. X, Number 2, Summer 1987, (X/ s. 101-104).
- Schaerer, H., Die Bedeutung des Menschenopfers im dajakischen Totenkult, in: *Mitteilungsblatt der Deutschen Gesellschat für Völkerkunde*, Nr. 10 (Leipzig 1940), (s. 3-30).
- Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırk Ambar Yayınları, İstanbul 1999.
- Shrape, Eric J., *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, Çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa 2000.
- Simon, Irmgard, *Die Gemeinschaft der Siebenten-Tags-Adventisten in volkskundlicher Sicht*, Verlag Arschorndorff, Münster 1965.
- Smith, Preserved, *Rönasans ve Reform Çağı Bir Sosyal Arka Plan Çalışması*, Çeviren Serpil Çağlayan, İstanbul 2001.
- Sznycer, Maurice, "İslam Öncesi Araplar ve Nebatiler", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 491-492).
- Şeriatî, Ali, *Hacc*, Çev. Ejder Okumuş, Şûrâ Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2002.
- , *İbrahim İle Buluşma*, Çev. A. Eymen Reyli, Fark yayınları, Malatya Tsz.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Abdillâh, *Fethu'l-Kadîr el-Câmî 'beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, I-V, nşr. Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1383/1964.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Camiu'l-Beyân an-Te'vil-i Ayi'l-Kur'ân*, I-XXX, 2. baskı, Mısır 1373.
- Tarhan, T., "İskitlerin Dini İnanç ve Âdetleri", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 23, Mart 1969, (s. 145-169).
- Thierry, Solange, "Toprak Cinleri", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, II, (s. 1086-1092).
- Thurian, Max, " Das Eucharistische Gedächtnis: Lob- und Bitteropfer", *Ökumenische Perspektiven von Taufe, Eucharistie und Amt*, herausgeben von Max Thurian, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main 1983.

- Tillard, J. M. R., "Die theologischen Grundlinien der Konvergenzerklärung über die Eucharistie", *Ökumenische Perspektiven von Taufe, Eucharistie und Amt*, herausgeben von Max Thurian, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main 1983, (s. 124-137).
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (v. 279), *Sünen*, Tahkik: A. Muhammed Şakir- M. Fuad Abdulbaki- İbrahim Adve Avad, I-V, Kahire 1356.
- Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1993.
- Tylor, Edward Burnett, *Primitive Culture*, 2 volume, USA 1920.
- Ünal, Mustafa, *Din Fenomenolojisi Tarihçe Yöntem Uygulama*, Geçit Yayınları, kayseri 1999
- Varenne, Jean, "Hint-Avrupalılar", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Yöneten Yves Bonnefoy, Türkçe Baskıyı yayına Hazırlayan Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara 2000, I, (s. 450-456).
- , "İslam Öncesi İran", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I, (s. 493-504).
- Wahrig, Gerhard, *Deutsches Wörterbuch*, Mosaik Verlag, München 1989.
- Weber, Hartwig, *Religionen Lexikon der Grundbegriffe in Christentum und anderen Religionen*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1992.
- Wellhausen, Julius, *Reste arabischen Heidentums*, Verlag von Walter de Gruyter Co., 2. Auflage, Berlin 1927.
- Wensinck, A. J., "Kurban", *İslam Ansiklopedisi*, (c.6, s. 1013-1014)
- White, Ellen Gould, *Das Leben Jesu (The Desire of Ages)*, Gesamtherstellung, Saatkorn Verlag, Hamburg 1991.
- Will, R., *Le Culte. Étude d'histoire et de philosophie religieuse*, 2 vol., Paris 1925-1929.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler İsmail Karaçam, Emin Işık, N. Bolelli A. Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
- Yıldız, Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Tok Yayınları, Ankara 1995.
- Zeccâc, Ebu İshâk İbrâhim b. Es-Serî, *Ma'âni'-Kur'an ve İ'râbu*, I-V, nşr. M. Abdulhakim el-Kâdi - M. Abdurrezzâk İrfan, Mısır 1989.
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/vatikanin-utanci-cocuk-istismarcisi-rahipler/1241508>
(26.01.2020)
- <https://www.mynet.com/gorus-katolik-kilisesinde-mizrak-cuvala-sigmiyor-110105104103>
(26.01.2020)